

## **Társadalmi-politikai törésvonalak. Az érdekartikuláció**

Az emberek nem egyformák. Különböznek fizikai megjelenésükben, szokásaikban, gondolkodásukban. Ugyanakkor bizonyos közös vonásaik alapján csoportokba lehet őket sorolni. Vannak a pl. a 46-os lábúak, mormonok, szőkenők, horgászok, pigmeusok stb. Azt lehet mondani, hogy a valamilyen ismérv alapján megkonstruálható csoportok száma szinte végtelen.

A politológia számára azonban csak a politikailag releváns (az adott szempontból értékelhető) csoportok érdekesek. A politikai szociológia legfontosabb témája a politikailag releváns társadalmi csoportok tettenérése, azok leírása.

A tárgy szempontjából a legfontosabb kérdés az, melyek a politikailag releváns csoportok. A válasz kibontása a bevezetőben már említett paradigmikus distinkcióból adódik, mely szerint a társadalom és az állam elvannak különülve. Amennyiben tehát a politikát a társadalom és az állam kölcsönhatásában értjük tetten, a politikailag releváns csoportokat is ily módon lehet megkülönböztetni.

Az összes lehetséges csoportból azok politikailag relevánsok, amelyek valamiféle igényt fogalmaznak meg az állam irányában. Azok a társadalmi egységek politikaiak, amelyek el akarnak valamit érne az államnál. Amely csoport nem rendelkezik ilyen elvárással, az politikailag irreleváns.

Min múlik az, hogy egy csoportnak megjelenik-e valamilyen ügye az állammal vagy nem? Ügy alatt itt a rá vonatkozó szabályokat vagy valamilyen egyszeri állami beavatkozást kell érteni. A legegyszerűbb válasz az lenne, hogy ez a tényező a véletlen. Élnek például az emberek a Felső-Tisza Vidéken, tehát azt lehet mondani, hogy ők a felsőtiszavidékiek. Úgy tűnhet, hogy ez egy tipikusan politikailag irreleváns közösség, hiszen mint ezen csoport tagjainak semmi dolguk az állammal. Ezt az állapotot azonban egy csapásra megváltoztathatja egy árvíz, amely súlyos károkat okoz az érintett településeken. Világos, hogy ebben a helyzetben a csoport tagjai hatékony árvízvédelmet, újjáépítési segítyt a kárpátok erdeinek hatékonyabb védelmét fogják elvárni az államtól. Már ha épkézláb emberek laknak a régióban – de ez egy külön téma.

Ha egy csoport politikai relevanciája kizárólag a véletlenül múlna, nem is lenne mivel foglalkozni a politikai szociológiának. Ahol nincsenek törvényszerűségek, ott nem lehet tudomány sem, amely megpróbálja megragadni azokat. A politológia tehát kénytelen, abból kiindulni, hogy a csoportok politikai relevanciája meghatározott tényezők függvénye. Mi is ezen a vonalon folytatjuk tovább tárgyunk tanulmányozását. Mielőtt azonban tovább mennénk, érdemes megjegyezni: a véletlennek igenis nagyon komoly csoportképző szerepe is van. Ez a tény azonban a tudományos gondolkodás természetes vakfoltjaiban helyezkedik el. A tudósok is emberek és hajlamosak nem létezőnek tekinteni azt, amivel nem tudnak mit kezdeni, mint amilyenek a véletlenek (esetlegességek).

A társadalmi csoportok politikai relevanciájáról szóló legáltalánosabb tanítás a törésvonalokról szól. Ez az elmélet azt mondja, hogy van néhány olyan vízvonalasztó szerepet betöltő téma, amely szembenálló csoportokra osztja a társadalmat. Azokat az ügyeket, amelyek képesek az ilyen mély megosztásra törésvonalaknak nevezik. Ilyen például a vallási hovatartozás kérdése. Az európai

történelem során többnyire a társadalmat végtelenen megosztó kérdés volt az, hogy valaki katolikus-e vagy protestáns. Az adott esetben a törésvonal, az vallási-felekezeti, a szembenálló csoportok pedig a katolikusok és a protestánsok. Ugyanennek a törésvonalnak lehetnek más variánsai is pl.: keresztények és muzulmánok, hívők és ateisták, történelmi egyházak és szekták stb.

Arra a kérdésre, hogy miből lehet törésvonal, az említett tan nem kínál magyarázatot. Egyszerűen azt mondja, hogy történelmileg kialakulnak ellentétek bizonyos kérdésekben, amelyek de facto (ténylegesen) szembenálló táborokra osztják a társadalmat. Ezeknek a törésvonalaknak a száma nem túl nagy, fel lehet őket sorolni, illetve országonként (társadalmanként) fel lehet térképezni őket, megadva így annak politikai profilját. A törésvonalak pontos megnevezése és felsorolása szerzőnként változik, de azért a legelterjedtebb variánst körül lehet határozni.

A gazdasági törésvonal az, amely a legtöbb esetben vezetni fogja a lajstromot. Eszerint a társadalom tagjait a gazdasági-vagyoni hovatartozásuk ellenérdekelt csoportokba sorolja. A gazdasági törésvonal által keletkeztetett csoportok meghatározása igen nagy változatosságot mutat. A marxisták szerint ez a két tábor a burzsuázia (tőkésosztály) és proletariátus (munkásosztály). Legalábbis, ami a modern kort illeti. Régebben az antogonisztikus (kibékíthetetlen) ellentét két pólusát a hűbérurak és jobbágyok, azelőtt pedig a rabszolgatartók és rabszolgák alkották. A két pólust lehet még gyűjtőfogalommal elnyomóknak és elnyomottaknak titulálni. A proletariátus az elnyomottak különleges esete, mert ez öntudatra ébred – marxista nyelven magáért valóvá válik – és ennek megfelelően nem ösztönszerű lázadásokkal, hanem szervezett céltudatos forradalmi mozgalom keretében próbálja megváltoztatni a számára előnytelen társadalmi rendet.

Eszerint tehát létezik magában való (létező, de öntudatlan) és magáért való (tudatos) osztály? Nem célom a marxista elmélet mélyrétegeibe való lemerülés, de a kérdésfeltevés közvetlenül kapcsolódik a fő témához. Ez pedig a szociális helyzet és a csoporttudat kapcsolata. Pontosabban az, hogy ez a viszony nem automatikus. Vagyis attól, hogy valakit egy külső megfigyelő (a gyakorlatban ez egy szociológus szokott lenni) besorol valamilyen kategóriába, még nem jelenti azt, hogy az illető saját magát is e csoport tagjaként fogja meghatározni. Gipsz Jakab bivajtasnádi villanyszerelő egyáltalán nem biztos, hogy az identitását firtató kérdésre azt fogja válaszolni, hogy ő a világ proletariátusa részének tekinti magát. A törésvonalelmélet értelemeszerűen abból indul ki, hogy a megnevezésben szereplő téma ténylegesen képes reális identitással rendelkező csoportokba rendezni az embereket. A felsorolás tehát azokat a témákat tartalmazza, amely ténylegesen a Marxi értelemben vett magáért való osztály-szerű csoportokba csomósítja a modern nyugati társadalmakat. Ezek intenzitása térben és időben változik. A XIX. sz. második felében például a klasszikus osztályharchoz közelítő konfliktusokat lehetett megfigyelni.

A gazdasági törésvonal sok formában jelentkezhet. Mostanság például ritkán tekintik használhatónak a Marxi osztálytagolódást. Az elit a felső és alsó középosztály között aligha érhető tetten törésvonalszerű ellentét legalábbis a nyugati társadalmakban. Ott inkább a leszakadó vagy deprimált réteg az, amely tényleges szakadék választ el a többiektől. Az ide tartozó narkósok, csövesek és más hasonló elemek viszont nem rendelkeznek igazi csoporttudattal. Maga Marx is

megkülönböztetett egy külön lumpenproletár réteget, amelyet az öntudat hiánya az önszerveződésre való képtelenség különböztet meg a többiektől.

A gazdaságban betöltött különféle szereppárok is felfoghatók, mint törésvonalak pólusai. Ilyen lehet a munkaadók és munkavállalók (kb. mint a tőkésék és proletárok) fizikai és szellemi munkával foglalkozók. Meg lehet még említeni azt a gazdasági megkülönböztetést, ami először jut az emberek eszébe a gazdagok és szegények örök ellentétét. A gyakorlatban bőven találunk példákat arra, hogy ezek a különbségek igazi csoporttudatot gerjesztenek és arra is, hogy nem. Az értelmiségi munkakör végzése néhány évvel ezelőtt például nagyobb eséllyel szerepelt identitásképző tényezőként, hiszen e csoport – a munkásosztályhoz képest – kisebb létszámú és jobban fizetett volt.

A gazdasági jellegű törésvonalak közé sorolom az oktatási-művelődési különbségeket is. A modern társadalmak oktatási rendszere az, ami folyamatosan termeli ezeket a csoportokat. A felő-közép- és általános iskolai végzettségű emberek aligha tudnak elvonatkoztatni saját besorolásuktól, hiszen mindennapjaik során folyamatosan emlékeztetik őket arra, milyen szintre jutottak az oktatásban.

A gazdasági jellegű törésvonalak között lehet megemlíteni a lakóhely szerintit. Leggyakoribb példája ennek a településtípushoz kötődő tudati meghatározottság. A falusi és a városi emberek többnyire magától érthetően különböztetik meg egymást, akár csak a fővárosok lakói az összes többiektől, magyar kifejezéssel a vidékiektől. A lakóhely szerinti törésvonal regionális jelleget is ölthet, hiszen egy országon belül a történelmi körülmények különlegessége és/vagy a gazdasági különbségek miatt igen jelentős eltérések jelentkezhettek, amelyek identitásképző tényezőként hatnak. Magyarországon a nyugat Dunántúl és észak-kelet Magyarország a gazdasági fejlettség szintjében különbözik. Kárpátalja és Galícia Ukrajnában viszont inkább a különböző történelmi fejlődési pálya okozta kulturális vonások alapján alkot különböző régiót.

A gazdasági jellegű törésvonalakat a kulturális jellegűek követik. Mivel a kultúra szociológiai fogalma eleve implikálja az identitást, ezért nem kell hosszan magyarázni, miért jelentenek ezek a tényezők potenciálisan törésvonalakat.

A vallási felekezetről már esett szó. Jelenleg a nyugati kultúrkörben a régi katolikus-protestáns ellentét, amely régebben Szent Bertalan éjben meg harmincéves háborúban jutott kifejezésre már elhalványodott (Észak Írországból ezzel nem értenének egyet.). A nyugati kereszténység és a keleti ortodoxia között azonban napjainkban is igen éles az ellentét a kereszténység szembenállásáról már nem is beszélve. A zsidó-keresztény és a zsidó-muszlim ellentét is részben vallási jellegű, bár egyértelmű, hogy az antiszemitizmus jelensége nem merül ki ennyiben.

A kulturális törésvonalak közül a másik igen jelentős a nemzeti-etnikai. A nemzet vagy az etnikum meghatározása nehéz feladat, még akkor is, ha a legtöbben magától értetődőnek tekintik a fogalmak jelentését. A leggyakrabban olyan csoportokat értenek ez alatt, amelyek a közös nyelven, hagyományokon, történelmen, lakóhelyen (területen) osztoznak. A nemzet a törzsi jellegű csoportokhoz képest magasabb rendűként jelenik meg azon az alapon, hogy saját állammal-nemzetállammal rendelkezik, rendelkezhet vagy annak létrehozására (újraélesztésére) törekszik. A

nemzeti identitás olyan, amely napjainkban is igen erőteljes törésvonalképző tényező, amennyiben különböző nemzetekhez tartozó csoportoknak kell együtt élniük.

A modern nyugati államok az esetek túlnyomó többségében nemzetállamok, amelynek határai gyakran nem esnek egybe a területtel, ahol az államalkotó nemzetek élnek. Ez nem is csoda, hiszen a mai nemzetállamok kialakulása egy történelmi folyamat volt, amely során nem csak a modern államok alakultak ki, hanem párhuzamosan alakult-erősödött az emberek nemzeti identitása is.

Vannak akik úgy gondolják, hogy a katolikus-protestáns ellentét mintájára a nemzeti alapú törésvonalak is elhalványulnak. Azoknak, akik a francia-német viszony látványos javulásával példálózhatnak, nehéz bármit is felhozniuk, amikor a szkeptikusok meg a baszkokkal, északiakkal és az azóta sem létező belgákkal (flamandokkal és vallonokkal) hozakodnak elő.

Ha az európai nacionalizmusok gyengülését hirdetőknél igazuk is lenne, még mindig megmarad a civilizációs törésvonal. Eszerint a nagy világvallások által meghatározott népek csoportjai alkotják az emberiség legátfogóbb egységeit. Ilyen értelemben a franciaországi arabokat a franciáktól elválasztó törésvonal nem egyszerűen nemzeti-etniaki, hanem civilizációs. Ugyanezt lehetne elmondani a törökökről Németországban vagy az arab-izraeli szembenállásról a közelkeleten.

Törésvonalaként lehet felfogni a biológiai tényezőkre visszavezethető eltéréseket. Az, hogy a férfiak és nők különböznek egymástól, talán a legszembeötlőbb az összes között. Egyértelmű, hogy a nemi hovatartozás is kikerülhetetlen eleme egyéni identitásának. Az viszont már nem, hogy a társadalmat ilyen alapon áthatná a nemek harca. Van azonban egy szociológiai irányzat a – gender studies – amely épp ebből indul ki. A nők emancipációját jogi-politikai értelemben azonban napjainkra (nyugaton) befejezett tényként kell kezelni. Vannak azért olyan társadalmi mozgalmak – a feminizmus különféle irányzatai – amelyek tovább folytatják a küzdelmet a nők egyenjogúsításáért. A gyakorlatban a női és férfi viselkedés társadalmilag kódolt mintáinak szintjén találják meg a nők elnyomásának, kizsákmányolásának okait és ezek megnyilvánulásai (pl. a férfi lesegeti egy nő kabátját, amivel jelzi, hogy gyengébb, alsóbbrendű lénynek, szexuális igényei tárgyának tekinti) ellen folytatnak küzdelmet korunk feministái.

Ide tartozhat még a szexuális orientációban fellelhető különbségek. Mivel napjainkban a homoszexuálisok (melegek, leszbikusok) emancipációjáért komoly küzdelem folyik, a heterók és az alternatívák közötti különbséget akár törésvonalnak is lehet tekinteni. Lehetséges, hogy ezt a törésvonalat a kulturális jellegűek közé kellene sorolni. A férfi és női viselkedésre vonatkozó szabályok tipikusan kulturális mintázatok. A különféle orientációk kezelése is kulturális ügy. A monoteisztikus vallások (judaizmus, kereszténység, iszlám) elítélik a szodómiát a homoszexuálisok emancipációjáért folytatott küzdelem tehát afféle keresztes lovagokhoz méltó elszántságot igényel a meleg mozgalmak aktivistáitól. Abban az esetben azonban ha mindenki magától értetődőnek venné azt a férfi vagy női szerepet, amit játszania kell és amit a többiek követelnek nem lehetne nemek közötti törésvonalról beszélni.

Nagyjából hasonló dolgokat lehet elmondani a különféle generációkról. A gyerekek, fiatalok, felnőttek és öregek szerepének szabályozása szintén a társadalmi együttélés örök témái közé tartozik.

Az, hogy valakinek az identitásához hozzátartozik a korcsoportokhoz való önbesorolás szintén magától értetődő akár csak az, hogy némi eltérés fordul elő a környezet vélemény és az önértékelés között. Hogy egy gyerek felnőttnek tartja magát vagy egy középkorú nő fiatalnak, természetes jelenség. Generációs törésvonalról akkor beszélhetünk, hogy ha valaki példának okáért az öregek zsarnoksága által elnyomott fiatalnak tekinti magát. A 60-as évek diáklázadásait vagy hippizmozt a generációs törésvonal megnyilvánulásaként lehet értelmezni. Napjainkban leginkább a sokáig élő magas ellátáshoz szokott nagylétszámú nyugdíjas öregek és a hozzájuk képest egyre kisebb létszámú produktív korúak közötti érdekellentét mélyülhet törésvonallá.

Ahogy már említettem, a feni felsorolás nem törekszik kimerítő teljességre. A cél inkább az, hogy bemutassa melyek azok a nyugati társadalmakban előforduló standard témák, amelyekhez a viszonyulás ellentétes táborokra oszthatja a társadalmat. Úgy is mondhatnánk azon ügyek jelzészzerű megemlézése, amelyek kapcsán jellemző módon különféle érdekcsoportok politikai szintű konfliktusokba szoktak keveredni a nyugati kultúrkör társadalmában.

A strukturalista-funkcionalista paradigmából adódóan a stabil, kiszámítható társadalom jelenik meg követendő mérceként. Alapvető politikai értéknek számít tehát a stabilitás. A stabilitás pedig a lehetséges konfliktusok megfelelő kezelésének a függvénye. Természetesen minél élesebb egy konfliktus, annál nehezebb kezelni. Lehet-e valamilyen következtetést levonni a konfliktusok veszélyességéről, másképpen a társadalmi törésvonalak mélységéről és szélességéről?

Ami végeérhetetlen viták tárgyát képezheti az a különféle törésvonalak hordozta konfliktuspotenciál megítélése. Különösen ha valamilyen általános szabályt próbál felállítani valaki. Különböző társadalmakban ugyanis különböző a törésvonalak listája és egymáshoz való viszonya. Egymáshoz való viszony alatt nemcsak az egymáshoz viszonyított mélységet, hanem azt is kell érteni, hogy párhuzamosak vagy metszik egymást. Amikor a törésvonalak párhuzamosak, az azt jelenti, hogy egy társadalmi csoport több törésvonalszerű tényező szerint is különbözik a többiektől. A kárpátjai magyarok például nemcsak nemzetiségi szempontból különböznek a szlávoktól, hanem vallásilag is, mivel azok többsége pravoszláv keleti ortodox, míg mi a nyugati kereszténységhez tartozó protestáns vagy katolikus felekezethez tartozunk.

A törésvonalak ebben az esetben erősítik egymást vagyis növelik az elkülönülés mértékét, így az esetleges konfliktus intenzitását. Amennyiben a törésvonalak metszik egymást, akkor gyengítik egymás hatását. A gazdasági-vagyoni helyzet szerint például a magyarok kb. ugyanolyan mértékben oszlanak szegényekre és jómódúakra, mint a szlávok. Nem lehet tehát elmondani, hogy ha valaki magyar az egyúttal szegény is lenne. A törésvonalak egymást metsző konstellációja többes identitást jelent. Az egyén, egy ilyen profilú társadalomban él nem egy magába zárkózott csoporthoz tartozik, hanem különféle ismervek alapján különbözőekhez.

Ennek alapján társadalompolitikai közhelynek számít, hogy az utóbbi társadalomképletre kell törekedni. Mivel több párhuzamos törésvonal együttesen szegregál (elkülönít, bezár), ezért arra kell törekedni, hogy azok metsszék egymást, vagyis hogy többvektorú identitása legyen a társadalom tagjainak.

Kovács Miklós